

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЛИСЬКОВ МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.2+343.4

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ
ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Лихова Софія Яківна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри кримінального права і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Фріс Павло Львович,
Юридичний інститут Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри кримінального права

кандидат юридичних наук, доцент
Марін Олександр Костянтинович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри кримінального права та кримінології

Захист відбудеться «5» жовтня 2012 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26

Автореферат розісланий «4» вересня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Досвід інтеграції України у Європейське Співтовариство, пов'язаний із формуванням соціальної політики та особливостями регулювання трудових правовідносин, набуває сьогодні особливої актуальності та значущості. Проведене комплексне дослідження дозволяє виявити специфіку соціальних процесів в умовах глобалізованого світу. Це потребує нового дослідження трудових правовідносин та механізму їх кримінально-правової охорони з урахуванням і чинних, і майбутніх нормативних актів у соціальній сфері та сфері регулювання праці.

Актуальність теми дисертаційної роботи підтверджується намаганнями України набути членство у Європейському Союзі. Участь нашої держави у Раді Європи покладає на неї певні зобов'язання, які мають бути вирішені з урахуванням двох моментів: зберегти власні традиції нормативного регулювання в галузі трудового та кримінального права та гармонізувати національне законодавство з європейськими нормами і стандартами.

Належне нормативне регулювання трудових правовідносин та вдосконалення інституту кримінальної відповідальності за їх порушення є важливою складовою кримінально-правової політики України в галузі охорони конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Порівняльний аспект дослідження дозволив не лише краще пізнати право власної країни, специфічні риси якого виявляються в порівнянні із правовими системами зарубіжних країн, а і уникнути помилок під час вирішення окремих питань у вітчизняному кримінальному праві.

Кримінально-правове забезпечення охорони трудових правовідносин здійснюється шляхом застосування норм, які передбачені в ст.ст. 172, 173, 174 та 175 (в частині безпідставної невивплати заробітної плати) КК України (далі – КК). Але механізм кримінально-правового регулювання вказаних правовідносин потребує вдосконалення. Про це свідчить і вивчена нами судова практика, і анкетування та опитування як пересічних громадян, так і працівників правоохоронних органів (Додаток А). Вивчення судової практики свідчить, що у 2009–2010 роках осіб, засуджених за ст.ст. 173 та 174 КК, практично не було (за ч. 1 ст. 173 КК у 2009 р. була засуджена одна особа). Водночас за ст. 172 КК у 2009 р. було засуджено 425 осіб, а у 2010 р. – 867 осіб, за ст. 175 КК 2009 р. було засуджено 175 осіб, 2010 р. – 219 осіб.

Теоретичною основою цієї роботи є праці вітчизняних науковців: М.І. Бажанова, Х.Н. Бехруза, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, О.М. Костенка, С.Я. Лихової, М.І. Мельника, А.А. Музики, В.О. Навроцького, М.І. Панова, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, О.Д. Тихомирова, Ю.М. Тодики, В.В. Толчія, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка, Н.Г. Шукліної, С.М. Чорноус, С.С. Яценка

та низки інших учених у галузі кримінального, конституційного та трудового права.

Окремі аспекти права ЄС висвітлені в працях зарубіжних учених С.В. Боботова, П.І. Грішаєва, М.М. Ісаєва, І.Д. Козочкіна, Ф.М. Решетнікова, С.Ю. Кашкіна, Б.М. Топорніна, І.Я. Кисельова, М. Дженіса, Р. Кея, Е. Бредлі, К. Цвайгерта, Х. Кетца, Т.К. Хартлі. Теоретичну базу дисертаційної роботи становлять праці російських учених А.М. Красікова, Н.Ф. Кузнецової, О.А. Лукашевої, А.В. Наумова, Т.М. Нуркаєвої, Т.І. Нагаєвої, О.І. Рарога, Г.О. Есакова, Н.Є. Крилової, О.О. Малиновського, О.І. Чучаєва, В.М. Кудрявцева, Ю.О. Тихомирова та інших.

Незважаючи на значну кількість використаних джерел, зазначимо, що наразі в Україні відсутнє комплексне дослідження теми захисту трудових прав особи, яке б охоплювало аналіз європейських норм та стандартів, трудового та кримінального законодавства. В зв'язку із цим залишається чимало дискусійних питань, відсутні єдині підходи до кваліфікації досліджуваних складів злочинів, що, своєю чергою, негативно впливає на стан захисту конституційних прав людини в сфері праці та соціальних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853).

Мета та задачі дослідження. Метою цієї роботи є системний аналіз ознак складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст.ст. 172, 173, 174, 175 КК, дослідження питань відповідності ознак цих складів злочинів європейським нормам та стандартам у галузі охорони трудових правовідносин та розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення норм, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення трудових правовідносин.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **задачі**:

– проаналізувати стан наукового дослідження питань кримінальної відповідальності за порушення трудових правовідносин у науці кримінального права;

– з'ясувати загальні підходи та виявити специфічні моменти нормативного вирішення актуальних питань відповідальності за порушення трудових прав людини за законодавством окремих держав-учасниць ЄС;

– дослідити об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів щодо порушення трудових правовідносин;

– дослідити зміст законодавчих конструкцій, за допомогою яких сконструйовані відповідні кримінально-правові норми;

– з'ясувати кримінально-правовий зміст таких понять, як «трудоий договір», «угода про працю», «трудоє право», «право на працю», «заробітна плата», «оплата праці», «законодавство про працю», «законодавство про охорону праці» та їх вплив на формування норм про кримінальну відповідальність за порушення трудових правовідносин;

– вирішити питання про розмежування складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 172 та ст. 173, а також ст. 172 та ст. 271 КК;

– виявити недоліки у формуванні диспозицій статей про порушення трудових правовідносин та розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері кримінально-правового захисту трудових прав людини.

Предмет дослідження – кримінально-правова характеристика складів злочинів проти трудових прав людини.

Дисертант не розглядає питання щодо санкцій за злочини проти трудових правовідносин із двох причин: по-перше, кримінально-правова характеристика складу злочину розуміється як з'ясування змісту таких його ознак (компонентів), як безпосередній об'єкт, об'єктивні та суб'єктивні ознаки; по-друге, питання щодо санкцій потребує окремого наукового дослідження і виходить за межі цієї наукової роботи. Традиційно питання про санкції статей розглядається в межах кримінальної відповідальності за ті чи інші злочинні діяння. Безумовно, дисертант усвідомлює, що внесення змін до диспозицій статей КК має тягти і необхідність дослідження в майбутньому питання щодо санкцій.

Відсутність вказівки на конкретні статті кримінального закону у назві роботи зумовлене тим, що думка дослідника не завжди збігається із позицією законодавця. В ході дослідження пропонується доповнити текст кримінального закону новими нормами, які слід віднести до таких, що встановлюють відповідальність за порушення трудових правовідносин. Окрім того, розглядаються і дискусійні питання щодо цієї групи злочинів. Автор на рівні назви роботи уникає обмеження дослідження жорсткими нормативними межами.

Науково-теоретичною базою дисертації є також праці з трудового права, права соціального забезпечення, цивільного права, загальної теорії права, довідково-енциклопедична література.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України та судів м. Києва. Усього було вивчено 250 вироків, проанкетовано та опитано 150 респондентів, вивчено та проаналізовано 120 справ Європейського суду з прав людини щодо порушення трудових прав людини. У роботі використані рішення КСУ та постанови Пленуму ВСУ.

Методи дослідження обрані з урахуванням його теми, мети та задач. Методологічну основу дисертації становлять положення та висновки

загальної теорії пізнання. З урахуванням комплексного підходу до вирішення кримінально-правових питань у роботі використані праці з соціології, теорії держави і права, адміністративного, трудового, конституційного права. Це зумовило використання таких методів: діалектичного, формально-логічного, історичного, соціологічного, статистичного, порівняльно-правового, аксіологічного, системно-структурного.

Історичний метод дозволив показати генезис питання кримінальної відповідальності за порушення трудових правовідносин, розпочинаючи із формування кримінального законодавства з 1919 року, завершуючи нормами, якими КК був доповнений або які зазнали змін упродовж останніх трьох років.

Використання соціологічного та статистичного методів дозволило проаналізувати правозастосовну практику та позиції і працівників правоохоронних органів, судів, юристів, і пересічних громадян. Формально-логічний метод дозволив виявити загальну тенденцію розвитку законодавства щодо охорони трудових правовідносин та внести конкретні пропозиції щодо його вдосконалення з урахуванням норм та стандартів права ЄС.

Аксіологічний метод дослідження ліг в основу запропонованої цілісної концепції щодо визначення змісту родового об'єкта злочинів проти трудових прав людини. Порівняльно-правовий підхід застосовувався з урахуванням таких прийомів, як синхронне порівняння, методи мікро- та макропорівняння. Системно-структурний метод дозволив запропонувати власну систематизацію норм, спрямованих на охорону трудових прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням інституту кримінальної відповідальності за порушення трудових правовідносин.

На основі проведеного дослідження сформульовані нові наукові положення, які запропоновані здобувачем особисто, а також удосконалені та доповнені наукові положення, які раніше були опубліковані в наукових джерелах і виносяться на захист:

вперше:

– обґрунтовано, що потерпілим від безпідставної невиклати заробітної плати є будь-яка особа, яка має право отримувати заробітну плату – працівник, опікун, піклувальник, спадкоємці, уповноважені особи, як громадяни України, так і іноземці, і особи без громадянства. В зв'язку із цим термін «громадянин» слід виключити із диспозиції ст. 175 КК;

– з метою уніфікації термінології кримінального та трудового законодавства, враховуючи бланкетний характер диспозиції ч. 2 ст. 172 КК, словосполучення «... дитину віком до чотирнадцяти років» слід замінити словосполученням «... дитину віком до п'ятнадцяти років», а також доповнити коло потерпілих у складі злочину, передбаченого в диспозиції ч. 2 ст. 172 КК, вказівкою на громадянина, з яким укладено трудовий договір про роботу за межами України;

– обґрунтована позиція, що кримінально-правовий зміст термінологічного звороту «угода про працю» збігається із «трудовим договором». Відносини, які виникають при укладанні цивільно-правових угод, не є трудовими і їх порушення тягне цивільну відповідальність. Склади злочинів, передбачені в диспозиціях ч. 1 та ч. 2 ст. 173 КК, повністю охоплюються складом злочину, передбаченого в диспозиції ст. 172 КК. Спосіб і мотив грубого порушення законодавства про працю на кваліфікацію не впливає, у зв'язку із цим пропонується ст. 172 КК викласти в новій редакції;

– суб'єктами складу злочину, передбаченого в диспозиції ст. 175 КК (в частині невиклати заробітної плати), слід уважати і фізичну особу – роботодавця, а також керівників банківських установ, які здійснюють оплату праці за договорами із керівниками підприємств, установ, організацій. Таким чином вони «делегують» свої повноваження керівникам банків, а одним із нормативних актів, який регулює ці відносини, є Закон України (далі – ЗУ) від 24 березня 1995 р. «Про оплату праці», який є компонентом законодавства про працю. В зв'язку із тим, що умови виплати заробітної плати та її строки регулюються колективним договором, слід унести зміни до ЗУ від 23 вересня 2010 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо строків виплати заробітної плати», в яких вказати, що умови та строки оплати праці в трудових правовідносинах між фізичною особою-роботодавцем і працівником мають бути вказані у письмовому трудовому договорі. В диспозиції ч. 1 ст. 175 КК необхідно вказати на фізичну особу-роботодавця як суб'єкта злочину;

– обґрунтоване положення щодо матеріальної конструкції складів злочинів проти трудових правовідносин, в яких наслідок нерозривно зв'язаний із діянням;

– доведена необхідність встановити кримінальну відповідальність за незаконну посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном та доповнити КК ст. 172-1.

– на відміну від поширеної точки зору, обґрунтоване положення, що складовою законодавства про працю слід уважати законодавство про охорону праці, яке не утворює самостійну галузь права. Тому загальною нормою слід уважати норму, передбачену в ст. 172 КК, а спеціальними – норми, передбачені в ст.ст. 174, 175 (в частині невиклати заробітної плати), 271 КК. Спеціальними нормами щодо норми, яка міститься в ст. 271 КК, є норми, передбачені в ст.ст. 272–274 КК. Вони встановлюють кримінальну відповідальність за порушення законодавства про працю в цілому;

– в контексті диспозиції ст. 174 КК слід розуміти лише законний страйк, адже на проведення незаконного страйку ніхто не має права. Слід передбачити відповідальність за проведення незаконного страйку, в зв'язку із чим доповнити ст. 174 КК частиною другою такого змісту: «Проведення незаконного страйку ...». Суб'єктами в цьому складі злочину слід визнати організаторів і

активних учасників незаконного страйку. Потерпілими від незаконного страйку слід уважати власників підприємств, фірм, компаній. Законодавство про працю в частині регулювання страйкових правовідносин слід доповнити нормою про локаут;

удосконалено:

– положення про те, що потерпілими в складах злочинів, передбачених у диспозиціях ч. 1 ст. 172 та ч. 1 ст. 175 КК, слід уважати військовослужбовців, працівників міліції, воєнізованої охорони та інших «подібних до найманих», адже в частині, нерегульованій спеціальними актами, їх праця (служба) регулюється законодавством про працю і вони є учасниками (суб'єктами) саме трудових правовідносин;

– положення, що родовим об'єктом злочинів, склади яких передбачені в диспозиціях ст.ст. 172, 174, 175, 271 КК, є саме трудові правовідносини, які мають індивідуальний характер, про що свідчить їх суб'єктивний склад і підстава їх виникнення – індивідуальній трудовий договір;

– положення про необхідність розширеного тлумачення термінологічного звороту «заробітна плата», яку слід розуміти як оплату праці, до якої слід включати і одноразові, і регулярні виплати, компенсаційні виплати, оплату за роботу в святкові і неробочі дні, заробітну плату, не отриману до дня смерті працівника тощо. Невиплата окремих компонентів оплати праці, яка істотно зменшує її розмір, має розглядатися як її безпідставна невиплата;

– положення, що безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого в диспозиції ст. 174 КК, є індивідуальне право на участь у страйку, яке реалізується шляхом колективного права;

дістали подальший розвиток положення:

– про розмежування складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст.ст. 161, 171 КК. Під час порушення законодавства про працю, яке вчинюється з мотивів дискримінації людини на підставі її расової, національної належності або релігійних переконань, слід застосовувати загальну норму (ст. 172 КК), а при призначенні покарання – враховувати положення п. 3 ч. 1 ст. 67 КК. При конкуренції норм, які передбачені в ст. 172 та 171 КК, слід застосовувати загальну норму (ст. 172 КК), а при призначенні покарання – враховувати положення п. 4 ч. 1 ст. 67 КК;

– про те, що злочин (ст. 170 КК) не слід уважати злочином проти трудових правовідносин. Професійні спілки захищають трудові права лише членів профспілок, між профспілками і працівниками трудові правовідносини не виникають;

– щодо питань про співвідношення складів злочинів проти трудових правовідносин та складів злочинів у сфері службової діяльності;

– щодо висновку про відповідність механізму кримінально-правової охорони трудових правовідносин європейським нормам та стандартам.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення та сформульовані висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій галузі як теоретична основа подальшої розробки інституту об'єкта злочинів проти трудових прав особи;

- у правотворчості – запропоновані зміни до ст.ст. 172, 173, 174, 175 (в частині безпідставної невивплати заробітної плати) КК можуть бути використані в процесі вдосконалення кримінального законодавства;

- у правозастосуванні – висунуті пропозиції можуть бути використані при кваліфікації конкретних злочинів окресленої категорії у слідчо-прокурорській та судовій практиці;

- у навчальному процесі – під час викладання курсів «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина», а також спецкурсів «Порівняльне право», «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони конституційних прав людини і громадянина», «Актуальні проблеми кваліфікації злочинів», під час проведення науково-дослідницької роботи студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Висновки дисертації мають самостійний характер. В опублікованій у співавторстві із С.Я. Лиховою статті «The legal status of Ukrainian labor migrants and the state of observation of their rights and freedoms» обсяг авторства становить близько 70%, в тезах виступу «Невыплата заработной платы, стипендий, пенсий и иных установленных законом выплат (сравнительный анализ)» – близько 65%, в тезах виступу «Кримінальна відповідальність за порушення трудових прав особи» – близько 85%. Наукові ідеї, що належать співавтору опублікованих праць, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, що включені до тексту дисертації, оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях: «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності» (м. Львів, 2009 р.); «Уголовное право: стратегия развития в XXI веке» (м. Москва, 2010 р.); «Уголовное право: стратегия развития в XXI веке» (м. Москва, 2008 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 7 наукових працях, з яких 3 опубліковано у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань МОНмолодьспорту України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 4 додатків. Повний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з яких основний текст – 169 сторінок, список використаних джерел – 32 сторінки (315 найменувань), додатки – 8 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, дається загальна характеристика основних напрямів дослідження, формулюється зміст його об'єкта, предмета і мети та формулюються основні теоретичні положення, які виносяться на захист.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження кримінально-правових норм щодо відповідальності за посягання на трудові права людини» містить три підрозділи. *Підрозділ 1.1 «Сучасний стан дослідження питання щодо кримінальної відповідальності за посягання на трудові права людини»* охоплює аналіз наукових джерел, в котрих розглядаються питання, яким присвячена дисертація. На цій основі констатується, що у теоретичному осмисленні питань щодо кримінальної відповідальності за посягання на трудові права людини є низка невирішених або таких, що потребують додаткової розробки і обґрунтування питань.

До них слід віднести питання щодо: визначення змісту родового об'єкта аналізованих злочинів, відмежування складів злочинів проти трудових правовідносин від складів злочинів, що посягають на безпеку виробництва, кримінально-правового аналізу складів злочину, який передбачено в диспозиції ст. 173 КК України та про його відмежування від складу злочину, передбаченого в диспозиції ст. 172 КК, визначення суб'єкта злочину, склад якого передбачений в диспозиції ст. 175 КК. Простежується відсутність практичного застосування: лише у 2005 році Верховний Суд України провів одне узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ, порушених за ст. 175 КК, відсутня постанова Пленуму Верховного Суду України з цих питань. Відсутність монографічного дослідження та практичного узагальнення питань кримінально-правової охорони трудових правовідносин у цілому, а не розгляд окремих питань цієї теми, робить дослідження необхідним і актуальним.

У підрозділі 1.2 *«Склади злочинів проти трудових правовідносин у системі Особливої частини КК України»* автор робить висновок, що термінологічний зворот «трудова права особи» є більш правильним за змістовним навантаженням, аніж «трудова права людини», які є одним із компонентів конституційного статусу особи і об'єктом трудових правовідносин і, своєю чергою, розглядаються як родовий об'єкт цих злочинів, одним із компонентів яких є і право на безпечні умови праці. Трудові правовідносини охороняються не лише нормами, які містяться в розділі V Особливої частини КК, а і нормами про злочини проти безпеки виробництва. В ст. 172 КК міститься загальна норма, в інших нормах КК – передбачена відповідальність за спеціальні види порушення законодавства про працю (ст.ст. 174, 175 (в частині безпідставної невиклати заробітної плати) та ст.ст. 271–273 КК).

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід встановлення кримінальної відповідальності за посягання на трудові права людини (за кримінальним законодавством держав-учасниць Європейського Союзу)» автор застосовує підхід, який пояснює, законодавство яких країн є предметом дослідження. Всі держави ЄС поділено на три групи: 1) держави, які входили до складу СРСР і законодавство яких подібне до законодавства України; 2) держави, які вважалися соціалістичними і на законодавство яких істотно впливало законодавство СРСР і 3) держави, які входять в ЄС, але які не входили до складу СРСР і не відчували впливу соціалістичної системи права. Саме такий системний підхід в обранні держав, законодавство яких аналізується, дозволив зробити певні висновки. Для всіх держав-учасниць ЄС характерною є відсутність такої загальної норми, як порушення законодавства про працю. В законодавстві цих держав нормами кримінального права захищаються: право на відсутність дискримінації в трудових правовідносинах, право на оплату праці, на безпечні умови праці. Безпека праці та виробництва не утворює зміст родового об'єкта, а захищається як безпосередній об'єкт у межах трудових правовідносин. Практично, в кримінальному законодавстві вказаних держав характерним є формулювання змісту диспозицій злочинів проти трудових правовідносин як деліктів створення небезпеки, а їх кваліфіковані склади містять такі криміноутворюючі ознаки, що утворюють зміст суспільно небезпечних наслідків.

Розділ 2 «Юридичний аналіз складів злочинів проти трудових правовідносин» містить два підрозділи. У підрозділі 2.1 «Об'єктивні ознаки складів злочинів проти трудових правовідносин» зауважується, що у всіх вітчизняних кримінальних кодексах (1922, 1927, 1960, 2001) передбачалися норми, спрямовані на захист окремих компонентів трудових правовідносин. І лише в чинному кримінальному законодавстві охорона трудових правовідносин набула системного характеру. Автор підтримує концепцію «об'єкт злочину – трудові правовідносини» і розглядає цей феномен як урегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають на підставі укладення трудового договору, контракту чи іншого юридичного факту з приводу участі робітника чи службовця в праці на підприємстві, установі, організації, у приватної особи – роботодавця. Трудові правовідносини регулюються не лише нормами КЗпП України, а і низкою законів, наприклад, ЗУ «Про державну службу», ЗУ «Про дипломатичну службу», ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» тощо. Тому термінологічний зворот «грубе порушення законодавства про працю» слід застосовувати в широкому розумінні. Під потерпілими в складі злочину, передбаченому в диспозиції ст. 172 КК, слід розуміти не лише найманих працівників, а й працівників, подібних до найманих: військовослужбовців; працівників, які виконують особливі функції; працюючі власники або співвласники; прокурорсько-слідчі

працівники, судді. Розглядаються особливості трудових правовідносин, суб'єктами яких є такі потерпілі як неповнолітні, вагітні жінки та матері, які мають дітей. Простежується певна неузгодженість між кримінальним та трудовим законодавством, яке в особливому порядку охороняє працю жінок, які мають дітей віком до 15 років, а в ч. 2 ст. 172 КК йдеться про жінок, які мають дітей віком до 14 років.

Окреме питання присвячене страйковим правовідносинам як безпосередньому об'єкту злочину (ст. 174 КК). У контексті диспозиції цієї статті слід розуміти лише законний страйк. Слід передбачити відповідальність за проведення незаконного страйку, потерпілими слід уважати власників підприємств, фірм, компаній.

Потерпілими в складі злочину, що полягає у безпідставній невиплаті заробітної плати, слід уважати будь-яку особу, яка має право отримувати заробітну плату – опікуна, піклувальника, спадкоємців, уповноважених осіб, і не лише громадян України, а й іноземців, осіб без громадянства. До предмета цього злочину слід віднести, окрім заробітної плати, низку платежів, які виплачуються у чітко встановлені терміни і є невід'ємними від неї – доплати, гарантійні та компенсаційні виплати, регулярні і одноразові виплати тощо. В теоретичному аспекті всі склади аналізованих злочинів слід розглядати як злочини із матеріальними складами, в яких наслідок є невід'ємним від діяння.

Підрозділ 2.2 «Суб'єктивні ознаки складів злочинів проти трудових правовідносин» присвячено розгляду ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони у складах відповідних злочинів. У всіх злочинах проти трудових правовідносин (окрім складу, передбаченого в диспозиції ст. 174 КК) передбачений спеціальний суб'єкт – службова особа підприємства, установи, організації, яка наділена правом приймати на роботу та звільняти з роботи. З урахуванням норм сучасного трудового законодавства коло суб'єктів має бути розширене. Суб'єктом злочину (ст. 175 КК (в частині невиплати заробітної плати)) слід уважати і фізичну особу – роботодавця. До суб'єктів цього злочину слід віднести керівників банківських установ, які здійснюють оплату праці за договором із керівниками підприємств, установ, організацій за допомогою пластикових карток. Одним із нормативних актів, який регулює ці відносини, є ЗУ від 24 березня 1995 р. «Про оплату праці», який є складовою законодавства про працю. Вказане діяння, як правило, вчинюється у співучасті, тому співвиконавцями слід уважати головних бухгалтерів (бухгалтерів) за наявності ознак співучасті. Слід із диспозиції ч. 1 ст. 172 КК виключити вказівку на мотив учинення цього злочину, який на кваліфікацію не впливає.

Розділ 3 «Питання кваліфікації злочинів проти трудових правовідносин» містить два підрозділи. У підрозділі 3.1 «Розмежування складів злочинів проти трудових правовідносин та складів злочинів проти

конституційних прав і свобод людини і громадянина» розглядаються питання розмежування складів злочинів (ст.ст. 161, 170, 171, 173 КК). При порушенні законодавства про працю, яке вчинюється з мотивів дискримінації людини на підставі її расової, національної належності або релігійних переконань, слід застосовувати спеціальну норму (ст. 172 КК), а при призначенні покарання враховувати положення п. 3 ч. 1 ст. 67 КК, а якщо мають місце кваліфікуючі ознаки – не виключається кваліфікація за сукупністю; конкуренція загальної і спеціальної норми має місце і при кваліфікації перешкоджання законній діяльності журналістів, яке здійснюється шляхом грубого порушення їх трудових прав (ст. 171 КК). У цьому випадку слід застосовувати ст. 172 КК, а при призначенні покарання враховувати положення п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Діяльність професійних спілок законодавством про працю не регулюється, а тому відсутні підстави, з урахуванням змісту безпосереднього об'єкта, вважати цей злочин (ст. 170 КК) злочином проти трудових правовідносин.

Окрема проблема виникає під час розмежування складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст.ст. 172 та 173 КК. Норма, яка міститься в ст. 173 КК, є прикладом надмірної криміналізації. Відсутні підстави під угодою про працю розглядати трудові договори. Термін «угода про працю» офіційно на нормативному рівні не вживається ні в трудовому, ні в цивільному законодавстві. За порушення цивільно-правових відносин, які виникають на підставі укладання договору про виконання певної роботи, передбачена цивільна відповідальність. Трудові правовідносини в такому випадку не виникають. Якщо грубе порушення законодавства про працю вчинюється шляхом обману або зловживання довірою, такі дії, за наявності інших підстав, слід кваліфікувати за ст. 172 КК. Потерпілими (ч. 2 ст. 173 КК) слід уважати працівників, які працюють за кордоном, але країною працевлаштування яких є Україна. Трудові правовідносини громадян України, які працюють за її кордоном, як і трудові правовідносини громадян інших країн, які працюють в Україні, регулюються законодавством тієї країни, де вони працюють. Якщо громадянин України працює за кордоном, грубе порушення його трудових прав є більш суспільно небезпечним і може потягти більш тяжкі наслідки, тому у ч. 2 ст. 172 КК слід установити кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю щодо громадянина, з яким укладено трудовий договір про роботу за кордоном. Окремим суспільно небезпечним діянням слід уважати незаконну посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном.

У підрозділі 3.2 «Відмежування складів злочинів проти трудових правовідносин від інших суміжних складів злочинів» розглядаються питання відмежування порушення законодавства про працю від інших складів злочинів (ст.ст. 271 та 272, 273 та ст. 150 КК). Безпека праці є лише складовим елементом безпеки виробництва. На нашу думку, норми щодо охорони праці, які містяться в спеціальних нормативних актах (наприклад, ЗУ «Про охорону

праці», спеціальні галузеві правила щодо охорони праці), є частиною законодавства про працю. На користь такої позиції слугує і положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7. Охорона праці є складовим компонентом трудових правовідносин. Норми, які містяться в ст.ст. 271, 272, 273 КК, слід уважати спеціальними стосовно загальної норми, передбаченої в ст. 172 КК. Такий підхід простежувався в КК 1960 р. Водночас норма, яка міститься в ст. 271, є загальною щодо норм, які містяться в ст.ст. 272, 273 КК.

Склади злочинів (ч. 2 ст. 172 та ст. 150 КК) слід розмежовувати за змістом безпосереднього об'єкта, ознаками потерпілого та за їх метою. Експлуатація дитини завжди є незаконною, в процесі експлуатації не виникають трудові правовідносини. Метою експлуатації є отримання прибутку, порушення законодавства про працю такої мети не має.

Отже, систему злочинів проти трудових правовідносин (родовий об'єкт) утворюють склади злочинів, передбачені в диспозиції ст. 172 КК, яку слід розглядати як загальну норму і спеціальні склади злочинів, передбачені в диспозиціях ст.ст. 174, 175 (в частині безпідставної невивплати заробітної плати), 271–273 КК. У межах спільного родового об'єкта цих злочинів слід визначати їх безпосередні об'єкти – правовідносини, що виникають у процесі дотримання норм законодавства про працю; страйкові правовідносини, трудові правовідносини в частині оплати праці та трудові правовідносини в частині охорони праці.

ВИСНОВКИ

Детальні результати проведеного дослідження сформульовані у висновках до розділів роботи, а в узагальненому вигляді вони зводяться до таких положень:

1. Огляд стану дослідження питань відповідальності за порушення трудових правовідносин засвідчив наявність низки нерозв'язаних та дискусійних питань щодо: системи злочинів проти трудових правовідносин; визначення змісту родового та безпосередніх об'єктів цих злочинів; кола потерпілих та суб'єктів, щодо конструкції складів цих злочинів, ознак предмета злочину, склад якого передбачений в ст. 175 КК (в частині безпідставної невивплати заробітної плати). Це підтверджує актуальність теми дослідження та необхідність розроблення пропозицій щодо вдосконалення цієї групи однорідних злочинів.

2. У більшості держав-учасниць ЄС, кримінальне законодавство яких проаналізоване, відсутня загальна норма щодо порушення законодавства про працю і норми кримінального права, спрямовані на захист окремих компонентів

трудових правовідносин – оплату та безпеку праці. Це зумовлене тим, що у більшості європейських країн відповідальність за порушення трудових правовідносин встановлена не в кримінальних кодексах, а в спеціальних актах і порушення трудових прав людини розглядаються не як злочини, а як правопорушення, які не тягнуть саме кримінальну відповідальність.

3. Висновки щодо змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак зводяться до такого:

а) кількісний склад та система норм щодо відповідальності за порушення трудових правовідносин зумовлені змістом їх родового об'єкта та спільністю конструкцій диспозицій ст.ст. 172–175 (в частині невикплати заробітної плати), ст. 271 КК. Водночас норма, яка міститься в ст. 172 КК, розглядається як загальна щодо інших;

б) родовим об'єктом цієї групи однорідних злочинів є трудові правовідносини, зміст безпосередніх об'єктів цих складів утворюють окремі компоненти трудових правовідносин (правовідносини, які виникають у процесі виконання трудової функції, оплати праці, реалізації конституційного права на участь у страйку, забезпечення безпеки праці). Всі ці правовідносини мають індивідуальний характер, потерпілими є окремі працівники, а не колективний суб'єкт; всі ці правовідносини виникають на підставі укладення трудового договору, а не цивільно-правової угоди;

в) важливим чинником цих кримінально-правових норм слід визнати точне та однозначне розуміння ознак потерпілого. Неправильне вирішення цього питання є не лише прогалиною кримінально-правового регулювання, а більш масштабним недоліком, у результаті якого поза межами кримінально-правової охорони залишається широке коло осіб. Потерпілими в аналізованих складах злочинів слід визнати найманих працівників, працівників, подібних до найманих, особливо тих, які виконують особливі функції (депутати, прокурорські працівники, працівники міліції, воєнізованої охорони, військовослужбовці). Що стосується потерпілих від безпідставної невикплати заробітної плати, то ними слід уважати не лише працюючих осіб, а і тих, які мають законне право отримувати заробітну плату: опікуни, піклувальники, спадкоємці, уповноважені особи;

г) що стосується суб'єктного складу цих злочинів, то його аналіз дав підстави для висновку, що суб'єктами є фізичні особи-роботодавці, керівники банківських установ, які здійснюють оплату праці за договорами із керівниками підприємств, установ, організацій за допомогою пластикових карток, а суб'єктом у складі злочину, що полягає у безпідставній невикплаті заробітної плати слід уважати бухгалтерів (головних бухгалтерів) як співвиконавців у злочинах із спеціальним суб'єктом.

4. Дослідження змісту законодавчих конструкцій дало підстави для обґрунтованого висновку щодо матеріальної конструкції складів злочинів цієї групи, в яких наслідки нерозривно пов'язані із діянням (ст.ст. 172–175 КК).

5. З'ясування кримінально-правового змісту понять трудового права, які вживаються для конструювання диспозицій кримінально-правових норм, дало підстави для висновків, що:

а) термін «заробітна плата» слід тлумачити більш розширено як оплату праці і включати в неї не лише заробітну плату, яка виплачується регулярно, а й інші її структурні елементи, які можуть мати і регулярний, і одноразовий характер;

б) доцільним є виключення із тексту КК ст. 173. Це зумовлено комплексним аналізом норм законодавства про працю і встановленням кримінально-правового змісту термінологічного звороту «угода про працю». Він не вживається ні в цивільному, ні в трудовому законодавстві. За змістом він збігається із поняттям «трудоий договір» (контракт). Порухення угоди про працю в контексті диспозиції ст. 173 КК повністю збігається із термінологічним зворотом «порушення законодавства про працю». Аналіз ознак осіб (потерпілих), з якими укладений договір про працю (контракт) про роботу за межами України, дозволив зробити висновок, що такими є особи, ознаки яких збігаються із ознаками потерпілого у складі злочину (ст. 173 КК), яка є прикладом надмірної криміналізації.

6. Комплексний аналіз складів злочинів проти трудових правовідносин дозволяє розглядати норму, яка міститься в ст. 172 КК, як загальну, а норми, які містяться в ст.ст. 174, 175, 271 КК, як спеціальні. Обґрунтоване положення, що законодавство про охорону праці є частиною законодавства про працю.

7. Слід внести такі зміни до чинного КК:

а) з метою усунення невідповідностей між регулятивним та охоронним законодавством запропоновано потерпілим (ч. 2 ст. 172 КК), окрім тих, які в ній вказані, вважати матерів, які мають дітей віком до 15 років. Із тексту диспозиції ч. 1 ст. 172 КК виключити вказівку на мотив, як таку, яка не має жодного кримінально-правового навантаження;

б) доповнити розділ V Особливої частини ст. 172-1 «Незаконна посередницька діяльність щодо працевлаштування» в такій редакції:

«Зайняття незаконною посередницькою діяльністю щодо працевлаштування за кордоном з порушенням законодавства, створення посередницької фірми з надання послуг щодо працевлаштування за кордоном без мети надання таких послуг, а також повідомлення такою фірмою неправдивої інформації щодо умов працевлаштування за кордоном, – карається ...»;

в) викласти ст. 172 КК в такій редакції: «Грубе порушення законодавства про працю.

1. Незаконне звільнення працівника з роботи, а також інше грубе порушення законодавства про працю, – карається ...

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до п'ятнадцяти років або дитину-інваліда, а також щодо

громадянина, з яким укладено трудовий договір про роботу за межами України, – карається ...»;

г) доповнити ст. 174 КК частиною 2 такого змісту:

«Проведення незаконного страйку, – карається ...»;

г) внести зміни в диспозиції ч. 1 ст. 175 та ч. 1 ст. 271 КК вказівкою на спеціальний суб'єкт злочину – фізичну особу-роботодавця;

д) доповнити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо строків виплати заробітної плати» таким положенням:

«В зв'язку із тим, що в трудових правовідносинах, стороною яких є фізична особа-роботодавець, відсутній колективний договір, а також в інших випадках відсутності колективного договору, порядок і строки виплати заробітної плати мають бути чітко вказані в трудовому договорі. Це є гарантією дотримання трудових прав працівника щодо отримання оплати праці».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лиськов М.О. Українські трудові мігранти як потерпілі від злочину «Грубе порушення угоди про працю (частина 2 ст. 173 КК України) / М.О. Лиськов // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 44. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 419–423.

2. Лиськов М.О. Кримінальна відповідальність за примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку / М.О. Лиськов // Вісник прокуратури. – 2011. – № 4 (118). – С. 70–74.

3. Лиськов М.О. Спеціальний суб'єкт невиклати заробітної плати (питання теорії) / М.О. Лиськов // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юрид. вісник «Повітряне і космічне право»: зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2012. – № 1 (22). – С. 125–129.

4. Лыськов М.А. Криминализация уклонения от уплаты страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование (ст. 212-1 ЦК Укрины) / М.А. Лыськов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Пятой международной научно-практической конференции (24–25 января 2008 г.). – М.: Проспект, 2008. – С. 504–506.

5. Лиськов М.О. Кримінальна відповідальність за порушення трудових прав особи / М.О. Лиськов, С.Я. Лихова // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 147–150.

6. Lyskov M. The legal status of Ukrainian labor migrants and the state of observation of their rights and freedoms / M. Lyskov // Pravni život: časopis za

pravnu teoriju i praksu: XXII godina kopaoničke škole prirodnog prava. Tematski broj «Pravo i vreme». Treća katedra «Pravo na imovinu». Од 13. до 17. decembar 2009 године, Beograd-Kopaonik (Сербія). – Beograd: Udruženje pravника Srbije, 2009. – Том IV. – broj 12. – S. 981–987.

7. Лыськов М.А. Невыплата заработной платы, стипендий, пенсий и иных установленных законом выплат (сравнительный анализ) / М.А. Лыськов, С.Я. Лиховая // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Седьмой международной научно-практической конференции (28–29 января 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 542–545.

АНОТАЦІЯ

Лыськов М.О. Кримінально-правова характеристика складів злочинів проти трудових прав людини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. – Львів, 2012.

У дисертації досліджуються склади злочинів, які містяться в диспозиціях ст.ст. 172–175 КК України, що посягають на трудові правовідносини. Також розглядаються питання, пов'язані із розмежуванням указаних складів злочинів та злочинів, склади яких передбачені в диспозиціях ст.ст. 161, 170, 171, 173 КК України та із відмежуванням аналізованих складів злочинів від окремих складів злочинів проти безпеки виробництва (ст.ст. 271–273 КК України) та експлуатації дітей (ст. 150 КК України).

Проаналізоване як вітчизняне кримінальне законодавство, так і законодавство держав-учасниць Європейського Союзу з урахуванням міжнародних норм та стандартів у галузі захисту трудових прав людини, а також унесені конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного КК України та правозастосовної практики з урахуванням міжнародного досвіду.

Ключові слова: порушення законодавства про працю, трудові правовідносини, кримінальна відповідальність, міжнародні норми та стандарти, захист трудових прав людини, угода про працю, страйкові правовідносини, невивплата заробітної плати.

АННОТАЦИЯ

Лыськов М.А. Уголовно-правовая характеристика составов преступлений против трудовых прав человека. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-

исправительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины. – Львов, 2012.

В диссертации анализируются составы преступлений, предусмотренные в диспозициях ст.ст. 172–175 УК Украины, которые посягают на трудовые правоотношения. Также рассматриваются вопросы, связанные с размежеванием указанных составов и преступлений, составы которых предусмотрены в диспозициях ст.ст. 161, 170, 171, 173 УК Украины и с отмежеванием анализируемых составов преступлений от отдельных составов преступлений против безопасности производства (ст.ст. 271–273 УК Украины) и эксплуатации детей (ст. 150 УК Украины).

Проанализировано как отечественное законодательство, так и законодательство государств-членов Европейского Союза с учетом международных норм и стандартов в области защиты трудовых прав человека, а также вносятся конкретные предложения относительно усовершенствования действующего УК Украины и правоприменительной практики с учетом международного опыта.

В работе рассмотрены вопросы, касающиеся комплексной уголовно-правовой защиты трудовых правоотношений при помощи системы уголовно-правовых норм, устанавливающих ответственность за нарушения законодательства о труде. Норма, которая предусмотрена в ст. 172 УК Украины, рассмотрена как общая норма, а нормы, предусмотренные в ст.ст. 174, 175 (в части невыплаты заработной платы), 271–273 УК Украины – как специальные, которые обеспечивают уголовно-правовую защиту отдельных компонентов трудовых правоотношений.

Автором проанализированы вопросы, касающиеся объективных и субъективных признаков этих составов, внесено предложение считать потерпевшими от грубого нарушения законодательства о труде не только наемных работников, а и работников подобных наемным, отказаться от такого обязательного элемента в этом составе как мотив преступления, так как он на квалификацию не влияет. Норму, предусмотренную в ст. 173 УК Украины «Грубое нарушение соглашения о труде», следует считать примером чрезмерной криминализации ибо этот состав практически полностью воспроизводится в тексте диспозиции ст. 172 УК Украины, часть вторую которой предложено дополнить указанием на потерпевшего – гражданина Украины, который работает за границей при условии, что страной трудоустройства является Украина.

Внесены также и другие предложения об изменении и дополнении действующего УК Украины.

Составы преступлений против трудовых правоотношений следует рассматривать как материальные, ибо совершение этих преступлений неизбежно приводит к общественно опасным последствиям, и последствия в этих составах неразрывно связаны с самим деянием.

Ключевые слова: нарушение законодательства о труде, трудовые правоотношения, уголовная ответственность, международные нормы и стандарты, защита трудовых прав человека, соглашение о труде, забастовочные правоотношения, невыплата заработной платы.

ANNOTATION

Lyskov M.O. Criminal Nature of Crimes against Labour Human Rights. – Manuscript rights reserved.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2012.

Compositions of crimes, that are contained in dispositions of articles 172–175 CC of Ukraine, that violate the labour legal relationships, are researched in dissertation. The questions, related to differentiation of these crimes and crimes compositions which are contained in dispositions of articles 161, 170, 171, 173 CC of Ukraine are also examined, and dissociation of crimes against safety of production (articles 271–273 CC of Ukraine) and exploitation of children (article 150 CC of Ukraine).

Both a home criminal legislation and legislation of the states-participants of EU are analysed taking into account international norms and standards in sphere of protection of labour human rights, and also the proposals as to improvement of CC of Ukraine and law-enforcement practices with due account of international experience have been introduced.

Key words: violation of legislation of labour, labour legal relationships, criminal responsibility, international norms and standards, protection of labour human rights, the agreement on work, strike legal relationships, wages nonpayment.

Підписано до друку 30.08.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 146-12.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.